

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра психології і туризму

КУРСОВА РОБОТА

на тему: «Психологічний контекст проблеми агресивної поведінки у
молодшому шкільному віці»

Студентки 3 курсу
групи СОа 13-20

Педагогічного факультету романо-германської та української філології
напрямку підготовки «Іноземні мови та літератури , методика навчання
іноземних мов і зарубіжної літератури (англійська мова і друга
західноєвропейська мова)»

спеціальності «014 Середня освіта»

Поліщук Вікторії Олександрівни

Науковий керівник: доцент

кафедри психології і туризму

Шевчук Вікторія Володимирівна

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка ЄКТС: _____

Члени комісії: _____

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ:

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	6
1.1 Розмежування понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка».	6
1.2 Класифікації типів дитячої агресивної поведінки за результатами досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених	8
1.3 Причини, мотиви та особливості агресивної поведінки у дітей молодшого шкільного віку	10
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	14
2.1 Портрет агресивної дитини	14
2.2 Методи виявлення агресії	17
2.3 Ефективні заходи та методи для викорінення та уникнення агресивної поведінки у дітей молодшого шкільного віку	20
ВИСНОВКИ	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	27

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблеми агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку привернули значну увагу через потенційний негативний вплив на розвиток та самопочуття дитини. Агресія створює проблеми не лише для самих дітей, а й для їхніх сімей, однолітків і ширшої освітньої спільноти. Розуміння та вирішення цих проблем має вирішальне значення для забезпечення безпечного та сприятливого середовища для дітей, сприяння позитивній соціальній взаємодії та підтримки їх здорового росту та розвитку:

1. Дослідження в цій галузі допомагають визначити чинники, що сприяють агресивній поведінці дітей, наприклад сімейні особливості, соціальне оточення, генетична схильність, схильність до насильства або основні психологічні проблеми. Виявивши ці причини, можна розробити втручання для ефективного запобігання та боротьби з агресивною поведінкою.

2. Раннє втручання та профілактика: агресивна поведінка дітей, якщо її не розглядати, може мати довготривалі негативні наслідки. Дослідження допомагають розробити ефективні стратегії раннього втручання, які можуть пом'якшити негайні та віддалені наслідки агресії. Виявляючи фактори ризику та впроваджуючи профілактичні заходи, можна втрутитися на ранній стадії та потенційно зменшити ймовірність збереження агресивної поведінки в підлітковому та дорослому віці.

3. Поліпшення розвитку та благополуччя дитини: агресивна поведінка дітей може перешкоджати їхньому соціальному, емоційному та когнітивному розвитку. Дослідження можуть дати уявлення про вплив агресії на різні аспекти розвитку дитини, включаючи академічні досягнення, стосунки з однолітками, самооцінку та психічне здоров'я. Ці знання можуть керувати розробкою втручань і систем підтримки, які сприяють здоровому розвитку та загальному благополуччю дітей.

4. Інформування про освітню політику та практику: дослідження агресивної поведінки дітей інформують про освітню політику та практику, підкреслюючи потребу в підходах, що ґрунтуються на фактичних даних, для боротьби з агресією в школах і її запобігання. Це може сприяти розробці стратегій, які створюють безпечне та сприятливе навчальне середовище, навчають вчителів методам вирішення конфліктів і позитивної дисципліни, а також сприяють соціально-емоційному навчанню для зменшення агресії та сприяння позитивній поведінці.

5. Вирішення проблем суспільства: агресивна поведінка дітей має наслідки для суспільства в цілому. Дослідження в цій галузі можуть стати джерелом інформації для кампаній з підвищення обізнаності громадськості, програм для батьків та громадських ініціатив, спрямованих на зменшення агресії та сприяння мирним стосункам. Розглядаючи першопричини агресивної поведінки, дослідження сприяють створенню більш гармонійного суспільства.

У цьому контексті це дослідження має на меті вивчити причини, наслідки та втручання, пов'язані з агресивною поведінкою дітей молодшого шкільного віку, проливши світло на ефективні стратегії, які можна застосувати для запобігання та контролю агресії в цій вразливій групі населення. Заглиблюючись у цю тему, ми можемо відкрити цінну інформацію, яка може стати основою для втручань, політики та практик для створення більш мирного та сприятливого середовища для дітей у молодшому шкільному віці.

Об'єкт дослідження – діти молодшого шкільного віку з певними проявами агресивної поведінки, спричиненої різними факторами.

Предмет дослідження – агресивна поведінка як соціально-психологічний феномен в молодшому шкільному віці, причини виникнення і наслідки та методи її уникнення або ж викорінення.

Метою роботи є висвітлення та теоретичне обґрунтування проблем агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку та емпіричне дослідження причин, наслідків та запровадження можливих шляхів вирішення цієї проблеми.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз існуючих підходів до вивчення проблеми агресивності дітей молодшого шкільного віку у вітчизняній та зарубіжній психології.

2. Обґрунтувати основні причини та вікові особливості виникнення агресії у молодших школярів.

3. Підібрати ефективні методи виявлення агресивної поведінки у дітей молодшого шкільного віку та запровадити способи її уникнення та викорінення.

В ході виконання зазначених завдань роботи застосовувався комплекс **методів дослідження**: аналіз і синтез, вивчення термінологічної бази дослідження, порівняння та узагальнення.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури.

Загальний обсяг роботи складає 28 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Розмежування понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка»

Здебільшого для дітей молодшого шкільного віку прояви агресії – це певний звичний шлях реагування на перепони та складнощі, подразники або ж незадоволення власних потреб і т.д. Але перед тим, як поринути в суть, причини цього явища, потрібно розмежувати певні поняття, які часто викликають плутанину.

Щоб розрізнити поняття «агресія», «агресивність» і «агресивна поведінка», розглянемо точки зору відомих психологів та їхні приклади:

1. Агресія:

За словами відомого психолога Зигмунда Фрейда, агресію можна розглядати як вроджений потяг, присутній абсолютно у всіх людей. Фрейд запропонував концепцію «інстинкту смерті» або «Танатосу», що представляє первісну та руйнівну силу всередині людини. Прикладом агресії, заснованої на концепції Фрейда, може бути дитина, яка влаштовує істеріку, проявляючи фізичну агресію, б'ючи та ногами, коли вона розчарована або їй відмовляють у чомусь, чого вона хоче. Тобто в цьому випадку агресія з'являється в момент, коли людина не усвідомлює чинники ризику і не може задовільни певні потреби, як у дітей молодшого шкільного віку, наприклад, вікові потреби. Ми можемо дійти до висновку, що агресія – є інстинктивна і притаманна абсолютно всім та це не є чисто негативне явище. Агресія навіть грає важливу роль для розвитку дитини, адже за допомогою неї дитина досліджує цей світ, відстоює свої певні межі та думки. Але коли батьки або вчителі намагаються знищити або ж придушити саме цю агресію, це прямий шлях до неврозу і крім цього все, що дитина накопичувала в собі одного разу вирветься та наслідки цього можуть бути колосальні.

2. Агресивність:

Агресивність можна розглядати як рису характеру, яка виявляється у ворожому ставленні до оточуючого світу і також певні дослідження кажуть, що агресивність є стан готовності безпосередньо до агресії. Головна проблема полягає в тому, що агресивність може стати рисою характеру і для цього дорослим варто зробити ряд дій, які будуть розглянуті пізніше в роботі, щоб агресія не закріпилася в поведінці.

Крім цього, видатний психолог Альберт Бандура ввів поняття «агресивність» як властивість особистості, на яку впливають як екологічні, так і генетичні фактори. Теорія соціального навчання Бандури припускає, що агресивності можна навчитися через спостереження та наслідування агресивних моделей. Наприклад, дитина, яка росте в сім'ї, де члени сім'ї постійно демонструють агресивну поведінку, може розвинути вищий рівень агресивності, коли вони спостерігають і наслідують таку поведінку.

3. Агресивна поведінка:

Агресивна поведінка – є досить поширеною проблемою серед дітей молодшого шкільного віку, адже це швидкий спосіб та найефективніший спосіб досягнення цілі. Б. Ф. Скіннер, відомий біхевіорист, зосереджувався на спостережуваній поведінці та наслідках. За Скіннером, на агресивну поведінку впливають підкріплення або покарання. Прикладом агресивної поведінки з точки зору Скіннера може бути дитина, яка вдається до агресивних дій, таких як обзивання або штовхання, щоб отримати бажану іграшку. Якщо агресивна поведінка дитини призводить до того, що вона отримує іграшку, вона має намір повторити таку поведінку в подібних ситуаціях.

Ці приклади ілюструють різницю між цими досить схожими поняттями. Агресія відноситься до вродженого потягу, агресивність позначає схильність або тенденцію виявляти агресію, а агресивна поведінка охоплює спостережувані дії, які завдають шкоди іншим. Розглядаючи ці концепції через призму різних психологів, ми отримуємо глибше розуміння основних механізмів і факторів, що сприяють агресивній поведінці дітей молодшого шкільного віку.

1.2 Класифікації типів дитячої агресивної поведінки за результатами досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених

Г. Бреслав сформував три типи дитячої агресивної поведінки :

1) **Імпульсивно-демонстративний** : тут головна ціль дитини – це привернути увагу на себе і агресія є певним видом самоствердження, яка має досить імпульсивний та мимовільний характер. Така дитина здебільшого не має високого статусу серед своїх однолітків та рівень самоконтролю є низьким, навіть можливе відставання як в соціальному, так і в загальному розвитку.

2) **Нормативно-інструментальний** : дитина хоче досягти поставленої мети попри те, що знає норми поведінки в суспільстві. Саме такий тип агресії властивий дітям, які хочуть зайняти лідерські позиції і на протигагу першому типу вони мають високий рівень статусу та інтелекту. Але досить часто зустрічається фізична агресія.

3) **Цілеспрямовано-ворожий** : агресія є самоціллю, часто пряма, фізична та жорстока. Дитина не турбується про правила і емоції оточуючих та має середній рівень інтелекту, низький статус серед інших дітей.

Також психологи розрізняють інші види агресії:

1. Реактивна та проактивна агресія:

Такі психологи, як Кеннет Додж і Крейг Харт, розрізняють реактивну та проактивну агресію. Реактивна агресія стосується імпульсивних, оборонних дій або дій у відповідь у відповідь на передбачувані загрози, провокації або розчарування. Проактивна агресія, з іншого боку, передбачає навмисні та інструментальні дії, спрямовані на досягнення конкретних цілей, таких як отримання влади, ресурсів або соціального домінування.

2. Реляційна агресія:

Психолог Нікі Крік представила концепцію реляційної агресії, яка зосереджена на соціальних маніпуляціях, плітках, відчуженні або пошкодженні стосунків як засобу заподіяння шкоди або утвердження влади. Відносна агресія часто проявляється більш прихованими або опосередкованими способами і

особливо поширена серед дівчат, хоча хлопчики також можуть брати участь у цій формі агресії.

3. Відкрита та прихована агресія:

Відкрита агресія стосується помітних і прямих актів агресії, які включають фізичну шкоду або словесні атаки, такі як удари, штовхання або крики. Навпаки, прихована агресія передбачає більш приховані або витончені форми агресії, такі як поширення чуток, маніпуляції або соціальне відчуження. Психолог Ноель А. Кард розробив цю типологію, щоб охопити різні способи вираження агресії.

4. Ворожа та інструментальна агресія:

Ворожа агресія, як запропоновано Леонардом Берковіцем, відноситься до агресивної поведінки, спричиненої гнівом, розчаруванням або бажанням завдати шкоди іншим. Для нього характерна емоційно-імпульсивна складова. Навпаки, інструментальна агресія є цілеспрямованою та використовується як засіб для досягнення конкретного результату, наприклад отримання ресурсів, влади чи домінування. Це розрізнення підкреслює різні мотиви, що лежать в основі агресивної поведінки.

5. Типологія реактивно-проактивної агресії:

Дороті Л. Еспелаж і Мелісса К. Холт запропонували комплексну типологію, яка поєднує реактивну та проактивну агресію з іншими факторами. Їхня типологія включає чотири категорії: лише реактивна агресія, лише проактивна агресія, реактивно-проактивна агресія (як реактивна, так і проактивна тенденції) і неагресивна. Ця типологія враховує складність і збіг типів агресії серед дітей.

Ці типології пропонують основу для розуміння різних проявів і мотивацій дитячої агресії. Вони допомагають дослідникам, педагогам і практикам визначати конкретні підтипи агресії, пристосовувати втручання та розробляти стратегії для ефективного вирішення та управління агресією. Важливо зазначити, що ці типології не виключають одна одну, і діти можуть проявляти різні форми агресії залежно від контексту та індивідуальних факторів.

1.3 Причини, мотиви та особливості агресивної поведінки у дітей молодшого шкільного віку

Для викорінення або мінімізування агресії потрібно розуміти її причину. Агресивна поведінка дітей молодшого шкільного віку може мати кілька причин, мотивів і особливостей. Розуміння цих факторів має вирішальне значення для ефективного вирішення та управління агресією. Ось деякі поширені причини, мотиви та особливості агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку:

Зазвичай існує три групи факторів, які призводять до виявів агресії:

- Соціальні фактори включають вербальні та фізичні напади, підбурювання та провокації.
- Зовнішні фактори включають спеку, шум, тисняву та забруднене повітря.
- Індивідуальні фактори включають особливості темпераменту та характеру, поведінкові установки, які сформувало найближче оточення, а також наслідування поведінки інших людей.

Умови, за яких може виникнути агресія та закріплюватися агресивна поведінка:

1. Фактори навколишнього середовища. На агресивну поведінку дитини може вплинути насильство чи агресія в сім'ї, групі однолітків або ЗМІ. Хаотична або стресова домашня обстановка, неадекватний нагляд або відсутність позитивних прикладів для наслідування можуть сприяти агресії. Одним з можливих факторів, які сприяють прояву агресивності у дитини, може бути почуття тривоги і страху. Це може пояснюватися тим, що дитина, імовірно, була свідком або сама зазнавала фізичних покарань, образ, або принижень. У такій ситуації, перш за все, необхідно провести бесіду з батьками, пояснити їм можливі причини і наслідки поведінки дитини.

2. Соціальні фактори та чинники однолітків: труднощі у стосунках з однолітками, соціальне відторгнення або досвід залякування можуть призвести до агресивної поведінки як засобу самозахисту або відплати. Однією з причин, яка може викликати агресивні реакції, є внутрішня незадоволеність дитини її

статусом у групі однолітків, особливо якщо вона має притаманну їй потребу бути лідером. Для дітей статус визначається рядом факторів, таких як зовнішня привабливість, охайність, високий рівень гігієни, наявність красивих і популярних іграшок, готовність до спільного користування ними, організаторські здібності, широта пізнавальних інтересів, позитивна оцінка дорослих і т.д.

Якщо дитина не визнається ровесниками з певних причин або, що ще гірше, відкидається, агресивність, що виникає внаслідок образи і порушеного самолюбства, може бути спрямована на осіб, які дитина вважає винуватцями свого стану. Погіршення стану може посилюватися, якщо дорослі накладають на дитину мітки "погана дитина", "хуліган", "грубіян" та інші.

3. Стилі виховання та дисципліна: Непослідовне або суворе виховання, відсутність емоційної підтримки або надмірно вседозволене виховання можуть сприяти розвитку агресивної поведінки у дітей. Розвитку агресивності в поведінці дитини сприяють взаємини батьків у сім'ї, та вибір ними певного стилю виховання.

Розглянемо кілька типів виховання у сім'ях.

1) Малюк виховується в демократичній сім'ї, в якій для життя малюка створені комфортні умови, де батьки пред'являють вимоги до дитини з урахуванням індивідуальних особливостей, спілкуються з нею, включають малюка в обговорення сімейних проблем, люблять його і завжди готові прийти йому на допомогу він зростатиме доброзичливим, ініціативним, товариським, допитливим та впевненим у собі. І тому, у нього не буде створюватися негативна емоційна напруга, що сприятиме накопиченню гніву і потребує виходу у вигляді агресивних реакцій на дії оточуючих.

2) Якщо малюк виховується в сім'ї, де переважає жорстокість, у конфліктній та напруженій обстановці, що травмує її психіку, де виховний процес зводиться до пред'явлення дитині завищених вимог, до постійного контролю та жорстких покарань за будь-яку провину – він стане нервовим, плаксивим, неслухняним та агресивним. До того ж агресія дорослих по

відношенню один до одного і до дитини будуть для малюка зразком поведінки в суспільстві. Тому в агресивних батьків часто бувають агресивні діти.

3) Якщо батьки, навпаки, роблять із дитини кумира сім'ї, то їх виховання і спілкування зводиться до вгадування бажань, до потурання всіх його капризів, до захоплення його уявними успіхами. Таке виховання, як правило, призводить до підвищеної вимогливості, прагнення до лідерства при недостатній завзятості. Не отримавши такого схвалення своїх дій з боку однолітків, як із боку батьків, такі діти намагаються завоювати своє лідерство за допомогою куркулів та інших агресивних дій.

4. Генетичні та біологічні фактори. Деякі дослідження показують, що генетична схильність або певні фізіологічні фактори можуть сприяти агресії у дітей. Гормональний дисбаланс або неврологічні захворювання також можуть зіграти певну роль. Або ж проблеми розвитку, які пов'язані з ураженням головного мозку, виникнуті внаслідок патологій чи під час вагітності матері. Умови й чинники створюють тло, в якому можуть виникати різні емоційні реакції, включаючи агресивну поведінку. Але ж що саме мотивує до агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку?

Мотиви агресивної поведінки:

1. Розчарування та злість. Агресивна поведінка може виникати через почуття розчарування чи гніву, коли діти стикаються з перешкодами, стикаються з відмовою або відчують несправедливість.

2. Влада та контроль: діти можуть проявляти агресивну поведінку, щоб встановити домінування, отримати контроль над іншими або відстоювати свій авторитет у соціальних взаємодіях.

3. Самозахист. Агресивна поведінка може бути відповіддю на передбачувані загрози або як засіб самозахисту, коли діти відчують фізичну або емоційну загрозу.

4. Увага та статус однолітків. Деякі діти можуть вдаватися до агресії, щоб привернути увагу однолітків або досягти соціального статусу чи популярності серед однолітків.

5. Недостатній розвиток емоційної розуміння - дитина не розуміє поведінку та емоції інших людей, та сприймає їх як ворожі.

6. Мала кількість знань або нездатність використовувати адекватні стратегії для досягнення бажаної цілі або становища у групі однолітків.

Особливості агресивної поведінки:

1. Фізична агресія: це включає в себе удари, ногами, штовхання, укуси або будь-яку форму фізично шкідливої поведінки, спрямованої на інших.

2. Вербальна агресія: вербальна агресія включає в себе образи, лайки, дражнення або використання образливої лексики, щоб завдати емоційної шкоди іншим.

3. Реляційна агресія: діти можуть брати участь у реляційній агресії, поширюючи чутки, пліткуючи, маніпулюючи соціальними стосунками або виключаючи інших, щоб завдати шкоди.

4. Імпульсивність і реактивність. Агресивна поведінка дітей молодшого шкільного віку часто може бути імпульсивною та реактивною, що виникає без особливого попереднього обдумування чи розгляду наслідків.

5. Відсутність навичок вирішення конфліктів: Діти, які борються з агресією, можуть мати труднощі з врегулюванням конфлікту, належним вираженням емоцій або пошуком ненасильницьких рішень проблем.

6. Низький рівень самоконтролю та саморегуляції – дитина використовує агресію як засіб зняття напруження.

Важливо пам'ятати, що кожна дитина унікальна, а причини, мотиви та особливості агресивної поведінки можуть бути різними. Індивідуальне оцінювання, врахування конкретних обставин дитини та пошук професійного керівництва можуть забезпечити більш повне розуміння та адаптоване втручання для вирішення проблеми агресивної поведінки у дітей молодшого шкільного віку.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1 Портрет агресивної дитини

Майже у кожному класі можна зустріти хоча б одну дитину, яка проявляє ознаки агресивної поведінки. Ця дитина нападає на інших дітей, обзиває їх і б'є, забирає і ламає їх іграшки, свідомо вживає грубі вислови. Вона стає "жахом" для всього колективу, джерелом занепокоєння для вчителів і батьків. Це дитяче поведінка, яка виявляється складною для сприйняття такою, якою вона є, і ще складніше - для розуміння.

Проте агресивна дитина, як і будь-яка інша, потребує ласки і допомоги дорослих, оскільки її агресія перш за все відображає внутрішній дискомфорт та нездатність адекватно реагувати на події, які відбуваються навколо неї.

Агресивна дитина часто почуває себе непотрібною та незахищеною. Жорстокість і байдужість батьків можуть порушити взаємини батьків і дитини, і впевнити дитину, що її не люблять.

"Як стати улюбленою і потрібною?" - це нерозв'язана проблема, з якою стикається маленька людина. Тому вона намагається знайти способи привернути увагу дорослих та однолітків до своєї проблеми.

На жаль, такі спроби не завжди мають бажаний результат, як для нас, так і для самої дитини. Натомість, вона не знає, як зробити краще. Н. Л. Кряжева описує поведінку таких дітей так: "Агресивна дитина, використовуючи будь-яку можливість... Прагне розлютити маму, вихователя, однолітків. Вона не "заспокоюється" до тих пір, поки дорослі не втратять терпіння, а діти не потраплять у бійку".

Батькам і педагогам не завжди зрозуміло, чого саме дитина бажає досягти та чому вона поводить ся так, хоча заздалегідь знає, що від дітей може отримати покарання, а від дорослих - відмову.

Насправді, така поведінка - це відчайдушна спроба завоювати своє "місце під сонцем". Дитина не має уявлення про інші способи боротьби за виживання у цьому дивному і жорсткому світі, вона не знає, як захистити себе.

Агресивні діти часто є підозрілими та настороженими, вони люблять звалити вину за свої дії на інших.

Такі діти часто не розуміють своєї власної агресивності. Вони не помічають, які страхи і турботи вони викликають у своєму оточенні. Навпаки, здається, що весь світ є проти них.

Таким чином, виникає замкнений коло: агресивні діти бояться та ненавидять людей навколо, а вони, в свою чергу, бояться їх.

Емоційний світ агресивних дітей є недостатньо різноманітним, відтінками їхніх відчуттів переважають сумні тона, кількість реакцій навіть на звичайні ситуації дуже обмежена. Часто це є захисними реакціями. Такі діти можуть подивитися на себе збоку і адекватно оцінити свою поведінку. Діти часто беруть на себе агресивні форми поведінки своїх батьків.

Можемо зробити висновок : психологічний портрет агресивної дитини молодшого шкільного віку передбачає специфічні риси характеру та типові дії, що сприяють її агресивній поведінці. **Ось деякі загальні риси та дії, пов'язані з агресивними дітьми:**

1. Імпульсивність: Агресивні діти часто демонструють імпульсивну поведінку, діючи, не замислюючись про наслідки своїх дій. Вони можуть швидко й агресивно реагувати на передбачувані загрози чи розчарування.

2. Низька толерантність до фрустрації: агресивним дітям може бути важко впоратися з фрустрацією, і їх легко вразити навіть незначні проблеми чи невдачі. Вони можуть вдаватися до агресії, щоб вивільнити своє стримуване розчарування.

3. Погані навички керування гнівом: цим дітям може бути важко ефективно керувати своїм гнівом. Вони можуть відчувати труднощі з визначенням і вираженням своїх емоцій у здоровий спосіб, що призводить до агресивних спалахів або фізичних зіткнень.

4. Відсутність емпатії: агресивним дітям може бути важко зрозуміти або врахувати почуття та точки зору інших. Їм може бути важко розпізнати вплив своїх дій на оточуючих, що може сприяти їх агресивній поведінці.

5. Зухвала поведінка: Агресивні діти часто демонструють зухвалу та опозиційну поведінку. Вони можуть часто кидати виклик авторитетам, відмовлятися дотримуватися правил і вступати в боротьбу за владу як з однолітками, так і з дорослими.

6. Схильність до булінгу: деякі агресивні діти можуть демонструвати поведінку булінгу, таку як навмисне заподіяння болю чи залякування інших, використання влади та контролю над однолітками та прагнення домінування в соціальних ситуаціях.

7. Труднощі у вирішенні конфліктів: Агресивним дітям може бути важко вирішити конфлікти мирним і конструктивним шляхом. Замість цього вони можуть вдаватися до фізичної або словесної агресії як засобу встановлення контролю або захисту.

8. Погані соціальні навички: Агресивні діти можуть зіткнутися з труднощами у розвитку позитивних соціальних навичок. Їм може бути важко заводити та підтримувати дружбу через свою агресивну поведінку, яка може ізолювати їх від однолітків.

9. Емоційна незахищеність: Емоційна незахищеність, що лежить в основі, може сприяти агресивній поведінці дітей. Вони можуть мати низьку самооцінку, легко відчувати загрозу або відчувати труднощі з керуванням своїми емоціями, що призводить до загостреного почуття агресії як захисного механізму.

Важливо відзначити, що не всі агресивні діти демонструватимуть однакові риси та дії. Кожна дитина унікальна, і прояв агресії може бути різним. Повне розуміння індивідуального психологічного профілю дитини має вирішальне значення для впровадження ефективних втручань і стратегій підтримки.

2.2 Методи виявлення агресії

Психологи розробили різні методи виявлення агресії у дітей молодшого шкільного віку. Ці методи призначені для оцінки та виявлення ознак агресії в поведінці, емоціях і соціальних взаємодіях дітей. Ось кілька загальноприйнятих методів, які використовують психологи:

1. Спостереження за поведінкою: психологи часто покладаються на пряме спостереження за поведінкою дитини, щоб виявити ознаки агресії. Вони можуть спостерігати за дитиною в різних місцях, наприклад, у класі, на ігровому майданчику чи в соціальних мережах, щоб оцінити, як дитина взаємодіє з однолітками, вчителями та авторитетними особами. Спостереження можуть бути зосереджені на агресивних діях, таких як фізична агресія, вербальна агресія або агресія у відносинах.

2. Звіти вчителів і батьків: психологи часто збирають інформацію від вчителів і батьків за допомогою структурованих анкет або інтерв'ю. Вчителі та батьки можуть надати цінну інформацію про моделі поведінки дитини, тригери агресії та частоту проявів агресивності. Вони можуть повідомляти про конкретні випадки агресивної поведінки, зміни в поведінці з часом або про будь-які занепокоєння щодо агресії дитини.

3. Заходи самооцінки: Для дітей старшого віку, які розвинули самосвідомість і мовні навички, психологи можуть використовувати заходи самооцінки для оцінки їхньої агресивності. Ці показники зазвичай складаються з опитувальників або шкал, за якими дитина може самостійно повідомляти про свої власні агресивні думки, почуття та поведінку. Заходи самозвіту можуть дати додаткове розуміння суб'єктивного досвіду агресії дитиною.

4. Номінація однолітків і соціометричні вимірювання: Психологи можуть використовувати методи номінації однолітків для оцінки сприйняття дітьми агресії однолітків. Однокласників просять виділити однокласників, які проявляють агресивну поведінку або часто конфліктують. Соціометричні показники, такі як прийняття або відкидання однолітками, також можуть

надати цінну інформацію про соціальний статус дитини та стосунки, які можуть бути пов'язані з агресивними тенденціями.

5. Психологічні оцінки: Психологи можуть проводити стандартизовані психологічні оцінки для оцінки різних аспектів, пов'язаних з агресією, таких як керування гнівом, емоційна регуляція, емпатія, соціальні навички та здатність вирішувати проблеми. Ці оцінки можуть допомогти визначити основні чинники, що сприяють агресії дитини, і забезпечити повне розуміння її психологічного профілю.

Звернемося більше до прикладів:

Для ідентифікації дітей з високим рівнем агресивної поведінки можна використовувати критерії, розроблені американськими психологами М. Алвордом і П. Бейкером.

Ознаки агресивності, які можна спостерігати у таких дітей, включають наступне: втрачають контроль над собою; сперечаються та лаються на дорослих; відмовляються виконувати правила; намагаються намагаються задратувати людей навмисне; винуватять інших у власних помилках; сердяться та відмовляються виконувати прохання; виявляють заздрість та мстивість; чутливо та швидко реагують на дії оточуючих (дітей і дорослих), які часто дратують їх.

Для визнання дитини агресивною необхідно, щоб протягом принаймні 6 місяців у її поведінці проявлялося щонайменше чотири з вказаних ознак. Дітям, у поведінці яких спостерігається значна кількість ознак агресивності, потрібна допомога фахівця, такого як психолог або лікар.

Є ще один варіант, який можна використовувати для спостереження вчителями або батьками. Ви можете звернути увагу на такі ознаки агресивності:

1. Упертість, прагнення заперечувати і відмовлятися.
2. Забіжуватість і дратівливість.
3. Напади гніву, вибухи злості і обурення.
4. Бажання образити і принизити інших.
5. Владність і намагання наполягати на своєму.

6. Егоцентризм і невміння зрозуміти інтереси іншої людини.

7. Самовпевненість і завищена самооцінка.

Кожна окрема ознака сама по собі ще не свідчить про виражену агресивність. Випадкові і епізодичні прояви упертості або запальності також не означають високого рівня агресивності. Лише систематично простежувані прояви цих особливостей у поведінці та взаємодії можуть свідчити про агресивність дитини.

Якщо присутні 6-7 ознак, це свідчить про високий рівень агресивності.

Якщо присутні 3-5 ознак, це свідчить про середній рівень агресивності.

Якщо присутні 1-2 ознаки, це свідчить про низький рівень агресивності.

Виявлення агресії у дітей вимагає багатовимірного підходу, враховуючи інформацію з багатьох джерел, включаючи пряме спостереження, звіти вчителів і батьків, а також психологічне оцінювання. Поєднання цих методів допомагає психологам отримати цілісне розуміння агресивної поведінки дитини та розробити відповідні втручання та стратегії підтримки.

2.3 Ефективні заходи та методи для викорінення та уникнення агресивної поведінки у дітей молодшого шкільного віку

Незалежно від причин агресивної поведінки дитини, існує загальна стратегія ставлення до неї оточення:

1. Запобігання агресивним виявам:

- Перехоплювати руку, яка збирається ударити, та звертатися до дитини.
- Пояснити дитині неприпустимість агресивної поведінки, особливо фізичної або вербальної агресії по відношенню до інших людей чи неживих предметів. Висловлювання засудження такої поведінки та демонстрація її негативних наслідків можуть бути досить ефективними.
- Встановити чітку заборону на агресивну поведінку та регулярно нагадувати про неї.
- Надати дитині альтернативні способи взаємодії з оточенням, базуючись на розвитку її емпатії та співчуття.
- Навчити дитину конструктивним способам вираження гніву як природньої емоції людини.

2. Психокорекційна робота з агресивними дітьми може включати:

- Розвиток уміння розуміти почуття та стан іншої людини.
- Розвиток уміння виражати свої емоції в соціально прийнятній формі.
- Навчання методам авторелаксації та способам зняття напруження.
- Розвиток навичок спілкування.
- Формування позитивного самосприйняття, заснованого на особистісних досягненнях.

3. Використання творчих методів та ігор для корекції агресивної поведінки:

- Запропонувати дітям способи "випускання" агресії, наприклад, битися з подушками, виконувати фізичні силові вправи.
- Рвати папір або намалювати того, кого хочеться побити.

- Використовувати спеціальні засоби для вираження гніву, наприклад, "мішечки для криків" або надувні молотки для стуку по столу.

4. Застосування спеціальних методик та ігор для корекції агресивної поведінки дітей:

- Психогімнастика та вправи для розвитку контролю поведінки у колективі.

- Релаксаційні вправи та ігри для зняття накопиченого напруження.

- Ігри та вправи, спрямовані на усвідомлення негативних рис характеру.

- Ігри та вправи, сприяють розвитку позитивної моделі поведінки.

5. Використання елементів ізотерапії та художніх занять:

- Використання рухливих ігор з водою або глиною для сприяння нейтралізації агресії та зняття напруження.

- Організація вистав із задібництвом, де проблемні агресивні діти можуть отримувати ролі, що мають позитивну силову характеристику, наприклад, багатирів або лицарів.

6. Створення "ситуацій успіху" та посилення позитивної самооцінки дитини:

- Відзначення доброї поведінки та схвалення її.

- Створення можливостей для розвитку позитивного самосприйняття шляхом успішного впорядкування завдань та досягнень.

7. Поступове залучення агресивних дітей до колективної роботи:

- Після індивідуальної роботи включати їх до групової діяльності під контролем фахівця, щоб дитина отримувала позитивний зворотний зв'язок та навчалася взаємодіяти з оточенням.

Важливо, щоб дорослі, які оточують агресивну дитину, усвідомлювали, що їхня страх перед дітьми може посилювати їхню агресивність. Також потрібно уникати навішування ярликів і зосереджуватись не лише на негативних аспектах поведінки, але і на похвалі та визнанні доброї поведінки.

Для того, щоб запобігти агресії у дітей, батьки мають створити вдома певні умови та встановити довірливі взаємини зі своїми дітьми. Емоційний контакт є ключовим, і батьки повинні підтримувати його, безумовно приймаючи та люблячи своїх дітей, помічаючи їх потреби та задовольняючи їх. Крім того, батьки повинні звертати увагу на нервово-психічний стан дитини. Важливо встановити чіткі, зрозумілі та передбачувані правила, які дитина повинна дотримуватися, наприклад, "Не забирати іграшку, а попросити". Батьки також повинні визначити межі дозволеного. У разі застосування покарань, дитина повинна розуміти, за яке порушення правила вона отримує покарання. Важливо, щоб покарання не були жорстокими і не принижували гідність дитини.

Вимоги, які ставляться до дитини, мають відповідати її віковим та можливостям. Батьки та інші дорослі, які близькі дитині, повинні узгодити свої вимоги, щоб вони не суперечили одна одній.

Батьки мають створювати можливості для дитини "розряджатися", щоб вона могла знизити психологічне напруження та виражати агресію. Для цього вони можуть придбати іграшки, обладнання та засоби, які допоможуть дитині виявити свою агресію на безпечних об'єктах. Також важливо, щоб дитина мала можливість "скинути" негативну енергію через творчу, ігрову та рухову діяльність. Крім того, необхідно навчати дитину адекватно виражати свою агресію.

Для дитини важливо мати власну кімнату або простір, який належить лише їй. Також вона повинна мати різноманітне коло спілкування та інтереси. Дитині слід спілкуватися з родичами, друзями, сусідами, відвідувати гуртки та секції, бувати з батьками у громадських місцях, таких як магазини, театри, кінотеатри, музеї, концерти та інші подібні місця.

Батькам варто виявляти збалансованість і демонструвати конструктивні, ненасильницькі методи вирішення конфліктів, щоб спонукати дитину наслідувати таке саме поведіння. Іншими словами, мами й тати мають керуватися принципом "Не реагувати на агресію агресією" і уникати надання

дитині прикладу агресивних, насильницьких взаємин або жорстокого ставлення до оточуючих.

Часто агресивна поведінка дітей походить від наслідування персонажів з кіно- чи мультфільмів. Тому батьки повинні контролювати контент, який дитина споживає, щоб уникнути негативного впливу таких персонажів.

Вплив на розвиток дитини не обмежується лише сімейним оточенням, але також залежить від дошкільного навчального закладу. З метою зменшення проявів агресії, педагоги повинні створити справедливе й доброзичливе середовище в дитячому садку, усунути фактори, що можуть спричиняти агресію. Зокрема, педагоги повинні:

- Забезпечити оптимальну кількість дітей в групових приміщеннях, створити можливості для усамітнення.
- Надавати дітям можливість відійти від групової роботи і задовольнити потребу у руховій активності.
- Розподіляти різні види діяльності протягом дня.
- Створити зони для творчості, ігрової діяльності, а також окреме місце, де діти можуть виразити свою агресію на об'єкт.
- Контролювати рівень навчання та емоційного навантаження.
- Знизити рівень шуму, забезпечити комфортну температуру в групових приміщеннях, усунути "агресивні" та перевантажені декоративні елементи.
- Зменшити кількість явних і неявних заборон.

Поміж організаційних завдань, педагоги мають приділити увагу взаємодії з дітьми:

- Безцінне ставлення до дітей, уникнення стереотипного підходу до них.
- Встановлення чітких, зрозумілих і однакових для всіх правил і вимог.
- Демонстрація ненасильницької поведінки та конструктивних способів вирішення конфліктних ситуацій.
- Контроль над власними емоціями і розумне поводження.
- Турбота і ненав'язливість.

Ці підходи та методи можуть бути ефективними в роботі з агресивними дітьми, проте варто пам'ятати, що кожна дитина унікальна, і можуть знадобитися індивідуальні підходи та адаптація стратегій залежно від потреб та особливостей конкретної дитини.

ВИСНОВКИ

На завершення дослідження психологічного контексту проблеми дітей молодшого шкільного віку дає цінні уявлення про поняття агресії та агресивності, причини агресії у дітей та ефективні методи її викорінення.

Агресію можна визначити як поведінку, що характеризується ворожнечею, фізичною або словесною агресією по відношенню до інших або об'єктів. Важливо розрізнати випадкову агресивну поведінку та постійну модель агресивності. Агресивність відноситься до стійкої риси або схильності, яка схиляє людей до постійного прояву агресивної поведінки.

Виникненню агресії у дітей молодшого шкільного віку сприяє кілька факторів. До них належать біологічні фактори, такі як генетична схильність або неврологічні відмінності, а також фактори навколишнього середовища, такі як сімейна динаміка, схильність до насильства або вплив однолітків. Крім того, психологічні фактори, такі як розчарування, поганий контроль імпульсів або неефективні соціальні навички, також можуть сприяти агресивній поведінці.

Для подолання та викорінення агресії у дітей потрібен комплексний підхід. Стратегії профілактики передбачають створення сприятливого середовища, де агресія неприпустима. Необхідно вчити дітей неприйнятності агресивної поведінки та надавати альтернативні способи вираження емоцій. Встановлення чітких меж і постійне нагадування дітям про заборону агресивної поведінки також може бути ефективним.

Вирішальну роль у викоріненні агресії у дітей відіграють психокорекційні заходи. Ці заходи спрямовані на розвиток таких навичок, як емпатія, емоційне вираження, комунікація та методи релаксації. Вони також мають на меті покращити розуміння дітьми почуттів інших і сприяти позитивному самосприйняттю на основі особистих досягнень.

Щоб перенаправити агресивні імпульси, можна використовувати різні методи та дії, включаючи фізичні навантаження, такі як бій подушками або силові вправи. Арт-терапія, така як малювання або робота з глиною, надає альтернативні засоби для емоційного вираження. Ізотерапія, що включає водну

або сенсорну гру, може допомогти нейтралізувати агресію та зняти напругу. Включення елементів драми чи рольових ігор у групові налаштування дозволяє дітям досліджувати позитивну динаміку влади та ефективні стратегії спілкування.

Дорослим, які оточують агресивних дітей, важливо розуміти роль власних страхів і уникати навішування на дитину ярликів. Зосередження на позитивній поведінці та створенні ситуацій, які сприяють успіху та самооцінці, мають вирішальне значення для підтримки розвитку дитини.

На завершення дослідження підкреслює складний характер агресії у дітей молодшого шкільного віку та підкреслює важливість багатостороннього підходу до вирішення та викорінення агресивної поведінки. Розуміючи причини, впроваджуючи профілактичні стратегії та використовуючи ефективні психокорекційні методи, можна створити сприятливе середовище, яке сприяє позитивному соціальному та емоційному розвитку дітей, зрештою зменшуючи агресію та сприяючи здоровим взаємодіям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дроздов О. Ю., Скок М. А. Проблеми агресивної поведінки особистості: Навчальний посібник. -- Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка, 2000. - 156 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій: Навч. посібник для студентів гуманіт. факультетів ВНЗ. - Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин, держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. - 180 с.
3. Бех І.Д. Вихованець у вирі олюдження. Науково-методичний посібник. – Рівне: РДГУ. 2008. -94 с.
4. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник / М.Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
5. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / Девід В. Джонсон; пер. з англ. В. Хомика. – К.: КМ Академія, 2003. – 288 с.
6. Кондаш О. Хвилювання: страх перед випробуванням / О. Кондаш. – К.: Рад. школа, 1981. – 170 с.
7. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О. Л. Кононко. – К. : Стилос, 2000. – 336 с.
8. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
9. Лефтеров В.О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: дис. ... д-ра наук: спец. 19.00.09 / В.О. Лефтеров. – 2009.
10. Максименко С. Д. Науково-психологічні основи формування особистості // Рідна школа. – 1991. – № 11. – С. 27-31.
11. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної управлінської діяльності / Л.Е. Орбан-Лембрик. – 2005. – Т. 8. – № 3. – С. 58–67.

12. Савчин М. В. Вікова психологія. Навчальний посібник. / М. В. Савчин., Л. П. Василенко М. В. Савчин., Л. П. Василенко. – Дрогобич.: “Відродження”, 2001. – 287 с.

13. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. / М. В. Савчин. – К.: Україна. – Віта, 1996. – 130 с.

14. Світлична С. П. Особливості розвитку особистості та образу "Я" у дошкільників / С. П. Світлична // Педагогіка та психологія. – Вип. 20. – 2002. – С. 127–134.